This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Referendum in Andenne en Tessenderlo

Statistische interpretatie van de uitslagen.

door Alfons LAPORTE,

Wetenschappelijk medewerker aan het Sociologisch Onderzoeksinstituut van de Katholieke Universiteit te Leuven.
Leraar aan de Sociale Hogeschool te Heverlee.

*

Een referendum is in de Belgische politiek eerder ongewoon maar toch niet helemaal afwezig. We denken hierbij aan de Koningskwestie. Negenentwintig jaar geleden, nl. op 12 maart 1950 werd er een nationaal referendum gehouden over de terugkeer van Leopold III als koning der Belgen.

Daarbij wensten 57,68 % van het kiezerskorps zijn terugkeer als koning, terwijl 42,32 % voor zijn troonsafstand was. Toch loste dit referendum de Koningskwestie niet op mede omdat de uitslagen regionaal verschillend lagen. Het aantal stemmers voor de terugkeer van Leopold III was in Vlaanderen 72 %, in Brussel 48 % en in Wallonië 42 % (1).

Naast dit referendum op nationaal vlak hebben we in België twee referendums van recente datum op gemeentelijk vlak : op 1 oktober 1978 in Andenne over de vestiging van een kerncentrale op het grondgebied van Ohey-Andenne en op 25 maart 1979 in Tessenderlo over de vestiging, dicht bij het centrum, van een vermoedelijk milieuvervuilend bedrijf. Verder is er in 1962 nog wel iets gelijkaardigs geweest in de Voerstreek. Er zijn ook nog de zogenaamde volksraadplegingen in een aantal gemeenten zoals bijvoorbeeld naar aanleiding van de fusies van gemeenten en het aanleggen van winkelstraten. Deze laatsten waren echter nogal partieel, niet goed voorbereid en nogal subjektief van karakter zodat men er ook weinig waarde aan kan toekennen (2). Ze zijn wat organisatie en opkomst betreft niet te vergelijken met de referendums in Andenne en Tessenderlo.

---

(1) Th. LUYKX, *Politieke geschiedenis van België*, Elsevier, 1964, blz. 421 e.v.

(2) Bijvoorbeeld bij de volksraadplegingen i.v.m. de fusies in een aantal gemeenten rond het vroegere Leuven was het deelnemingspercentage bedenkelijk laag : Kessel-Lo 43 %, Korbeek-Lo 25 %, Haasrode 56 %, Blanden 47 %, Oud-Heverlee 22 %, Linden 20 %. De deelneming bestond in het terugsturen van een ter beschikking gesteld formulier.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

1. De gelijkenis tussen Andenne en Tessenderlo.

Men kan stellen dat het referendum in Andenne een unicum is in Wallonië net zoals dit in Tessenderlo een unicum is in Vlaanderen. In welke mate ze fungeren als precedent zal de toekomst moeten uitmaken. De gelijkenis tussen Andenne en Tessenderlo is quasi totaal.

Ten eerste hebben de referendums betrekking op eenzelfde problematiek. In beide gevallen gaat het om de vestiging van een bedrijf waarvan men vreest dat het milieuvervuilend zal zijn en de veiligheid van de omwonenden in gevaar kan brengen. Ten tweede gaat het in beide gevallen om een referendum op gemeentelijk vlak en bedroeg de stemgerechtigde leeftijd 18 jaar.

Ten derde was de organisatie quasi-officieel. Het referendum werd door de gemeente georganiseerd op een identieke wijze als bij officiële verkiezingen, d.w.z. op basis van de bijgewerkte kiezerslijsten, verdeeld in kiesbureau's, enz. Toch is er voor het referendum geen « officieel » of wettelijk interpretatiekader. De resultaten houden geen wettelijk verplichtende verbintenissen in. Ze hebben met andere woorden geen wettelijke waarde.

Kenmerkend is wel dat er geen stemplicht is. Men hoort wel eens zeggen dat alleen de stemplicht de Belgen nog naar het stemhokje drijft. Zonder stemplicht zouden er veel minder stemmen uitgebracht worden (3, 4). Dit geeft meteen een belangrijk punt aan om de waarde van deze referendums te beoordelen : de opkomst van de kiesgerechtigden voor deze referendums in vergelijking met de opkomst bij de wettelijk verplichte verkiezingen.

Ten vierde bestaat er een grote gelijkenis in resultaten. De opkomst lag in Andenne iets hoger dan in Tessenderlo. Het percentage « neen » stemmen t.o.v. de uitgebrachte stemmen lag echter in Tessenderlo iets

---

In Bertem waar het formulier afgehaald werd door het gemeentepersoneel bedroeg de deelname 84 %. Zie hierover : DEWACHTER W., « Doelstellingen en machtsmomenten in het stadsgewest Leuven », in *Res Publica*, 1976, nr 3/4, blz. 337-362.

(3) In een enquête, gehouden tussen 17 en 24 november 1978 bij 512 proefpersonen die representatief waren voor de Brusselse bevolking, antwoordde 45,7 % van de ondervraagden dat ze niet zouden gaan stemmen indien de stemming niet verplicht was. Bron : *La Libre Belgique*, 2 december 1978.

(4) In een representatieve enquête onder de Belgische bevolking in het voorjaar van 1978 werd gevraagd naar de stemintenties i.v.m. de Europese verkiezingen van 10 juni 1978. Op de vraag « Denkt u dat u zeker wel, of waarschijnlijk wel zult gaan stemmen, of gaat u waarschijnlijk niet, of zeker niet stemmen, zelfs indien het stemmen niet verplicht zou zijn ? » antwoordden er 60 % waarschijnlijk wel of zeker wel ; 27 % waarschijnlijk niet of zeker niet en 13 % gaf geen antwoord of wist het nog niet. Bron : Commissie van de Europese Gemeenschap. *Eurobarometer*, nr 9, juli 1978, blz. 43-50.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

hoger. Het percentage « neen » stemmen t.o.v. alle kiesgerechtigden was in beide gevallen gelijk : ± 64 % (zie tabel I en II).

TABEL I

Globale uitslagen van het referendum in Andenne

	Abs. aantal	*In percent van het aantal kiesgerechtigden*	*In percent van het aantal uitgebrachte stemmen*	*In percent van het aantal ja + neen stemmen*
Totaal aantal kiesgerechtigden.	18.745	(100,0)		
Niet-stemmers	4.486	23,9		
Totaal uitgebrachte stemmen .	14.259	76,1	(100,0)	
Blanco	53			
Ongeldig	261			
Onthouding	365			
Subtotaal	679	3,6	4,8	
Neen	12.089	64,5	84,8	89,0
Ja	1.491	8,0	10,5	11,0
Subtotaal	13.580			(100,0)

TABEL II

Globale uitslagen van het referendum in Tessenderlo

	Abs. aantal	*In percent van het aantal kiesgerechtigden*	*In percent van het aantal uitgebrachte stemmen*	*In percent van het aantal ja + neen stemmen*
Totaal aantal kiesgerechtigden.	9.177	(100,0)		
Niet-stemmers	2.793	30,4		
Totaal uitgebrachte stemmen .	6.384	69,6	(100,0)	
Blanco	47			
Ongeldig	56			
Subtotaal	103	1,1	1,6	
Neen	5.866	63,9	91,9	93,4
Ja	415	4,5	6,5	6,6
Subtotaal	6.281			(100,0)

2. **Interpretaties van de resultaten.**

De drie percentages achter de neen-stemmen in de tabellen I en II wijzen er reeds op dat men de resultaten op diverse manieren kan interpreteren. De mogelijkheid daartoe wordt geschapen door het ontbreken van een wettelijk interpretatiekader.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Dat sommigen bij de interpretatie van de resultaten zich een behoorlijke vrijheid verlenen blijkt duidelijk uit de krantenkommentaren n.a.v. het referendum in Andenne. Naast kranten die de hoge opkomst en het massaal « neen » stemmen onderlijnen zijn er andere die beklemtonen dat er toch maar 63 % (5) neen-stemmers waren. Bepaalde kranten suggereerden dat het ondemokratisch zou zijn wanneer men bij beslissingen met een dergelijk referendum rekening hield (6).

Onderstaande citaten zijn uitingen hiervan :

« En fait, et en tenant compte des abstentions, 63 % du corps électoral d'Andenne ont répondu négativement. C'est un chiffre mais on constatera qu'un pourcentage identique contre la reprise du travail dans le secteur pétrolier a été jugé réglementairement insuffisant pour poursuivre le conflit. Faut-il ajouter que le référendum, a fortiori quand il est local, est une formule dont la qualité démocratique est fort discutable ? » (7)

« Quelque 63 % d'Andennais se sont donc exprimés négativement sur l'opportunité d'installer une centrale électrique nucléaire sur le territoire qui les environne. Pareille consultation libre ne va pas sans susciter quelques réflexions. Ainsi, eut-il été fort utile de connaître les motivations profondes de cette majorité : opposition au nucléaire « at home » ou à quelque endroit que ce soit dans le pays...

» Dans cette optique, l'avis contraire ou l'abstention de 37 % d'électeurs est étonnant (en dépit des explications valables qu'on lui donne) autant que non loin de là, à Ohey, la majorité s'est exprimée contre TOUTE centrale, quelle qu'elle soit !

» On le voit, la confusion ne manque pas dans cette affaire, d'autant que d'aucuns croient voir légitimement dans les résultats de ces consultations à caractère communal une tendance dont il faudrait tenir compte sur le terrain global de la stratégie énergétique » (8).

Bij officiële verkiezingen zijn dergelijke interpretaties minder relevant. Alleen het aantal stemmen dat een partij haalt op het totaal aantal geldig uitgebrachte stemmen is van belang. Het aantal afwezigen, het aantal blanco en de ongeldige stemmen ontlokken hoogstens een aantal opmerkingen maar spelen verder geen enkele rol bij de verdeling van de mandaten.

---

(5) Men komt aan 63 % door het % neen-stemmen t.o.v. het aantal stemgerechtigden in Andenne zonder Ohey te nemen en naar beneden af te ronden.

(6) De krantenkommentaren n.a.v. het referendum in Tessenderlo, zijn meer gelijklopend : men beklemtoont de hoge opkomst en het groot aantal neen-stemmen.

(7) Citaat uit *La Libre Belgique*, 3 oktober 1978.

(8) Citaat uit *Le Peuple*, 3 oktober 1978 (Get. J.L. LHOEST).

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Bij de referendums in Andenne en Tessenderlo is de situatie duidelijk ingewikkelder. Wanneer sommigen het aantal neen-stemmen eerder (of zelfs uitsluitend) projekteren tegenover het aantal kiesgerechtigden en niet tegenover het aantal geldig uitgebrachte stemmen dan steekt daar een bepaalde redenering achter. Die redenering wordt door de situatie mogelijk gemaakt. Ze is deels logisch maar behoeft toch een aantal kritische kanttekeningen.

Het betreft een redenering die bij een referendum zoals in Andenne en Tessenderlo mogelijk is. Dat is niet zo bij gemeenteraads- en parlementsverkiezingen omdat er daar wel een wettelijk interpretatiekader is. Daar zijn er verschillende partijen die elkaar bekonkurreren. Een partij moet positief stemmen achter zich krijgen indien ze mandaten in de wacht wil slepen. Daarvoor is niet voldoende dat een konkurrerende partij weinig stemmen haalt. In de betrokken referendums ligt het anders : er zijn maar twee mogelijkheden : « ja en neen » (9).

Gezien het initiatief uitgaat van de « neen-partij » kan het een taktiek zijn van de « ja-partij » om ervoor te zorgen dat men alle niet neen-stemmen als ja-stemmen of niet uitgesproken ja-stemmen kan interpreteren.

Dit heeft zijn voordelen :

— Men moet zich niet uitdrukkelijk op een (extreem) ja-standpunt stellen. Men kan neutraliteit of onthouding adviseren en daarmee kwetst men niemand. Konkreet : men hoeft niet te zeggen dat de nieuwe vestiging veilig en niet vervuilend is. Men kan daarentegen de kiezers adviseren deze « zeer complexe zaak » aan de « deskundigen » over te laten.

— Men poogt op die manier degenen die zich niet uitspreken (de zwijgende groep) in het eigen kamp in te lijven. (Nietstemmen = zwijgen = goedkeuren = ja).

— Degenen die ook anders niet komen stemmen kan men meteen als niet neen-stemmers en dus als verdekte ja-stemmers interpreteren.

M.a.w. er is een initiatief van de « neen-partij » en deze moet zich waarmaken. Ontbreekt de interesse bij de bevolking om deel te nemen aan de stemming, dan maken de initiatiefnemers hun verzet niet waar in de ogen van de overheid en van de toekijkende publieke opinie. Zo voerde in Andenne de elektriciteitsmaatschappij « Intercom » enerzijds een campagne waarin het belang van de kerncentrale beklemtoond werd.

---

(9) Afgezien van de « onthouding » in Andenne.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Zij zette anderzijds de kiezers aan zich te onthouden. Talrijke getuigen bevestigen dat in Tessenderlo precies dezelfde taktiek gevolgd werd door de burgemeester en anderen, die de vestiging genegen waren.

Op die manier wordt de verwarring groot en kan men des te meer stellen dat een niet-neen-stem een ja-stem is. Een onthouding of afwezigheid kan dan uit de gevolgde taktiek immers opgevat worden als een navolging van hun advies. Er bestaat geen middel meer om het onderscheid te maken tussen een dergelijke onthouding of afwezigheid en de afwezigheid van hen die toch niet zouden komen stemmen waarover die stemming ook zou mogen gaan.

Het is niet de bedoeling deze taktiek te beoordelen. Wel wordt getracht de uitslag van het referendum zo korrekt mogelijk te interpreteren. In dat licht zijn er wel een paar kritische kanttekeningen te maken bij bovenstaande interpretatie. Elke verkiezing heeft zijn afwezigen en dit zelfs in een systeem waar stemplicht geldt. Het is dan ook logisch dat een referendum een aantal afwezigen telt. Bij de beoordeling van de uitslag moet zeker rekening worden gehouden met de algemene omstandigheden waarin het referendum plaats vond. De omstandigheden zijn immers niet identiek met deze die gelden bij gemeenteraads- en parlementsverkiezingen.

Volgende vragen zijn bij de beoordeling van belang. Hoe groot is de opkomst en hoe moet die geïnterpreteerd worden ? Ten overstaan van welke groep gaat men het percentage neen-stemmers berekenen ? Met onderstaand schema pogen we deze vragen te beantwoorden.

3. **Algemeen schema.**

(a) Het officieel aantal kiesgerechtigden : het aantal personen op de kiezerslijst.

(b) Het aantal sterfgevallen en het aantal verhuizingen naar een andere gemeente tussen de laatste herziening van de kiezerslijst en de stemming.

(c) = (a) — (b) Het reëel aantal kiesgerechtigden op de dag van de stemming.

(d) Het aantal afwezigen bij wettelijk verplichte verkiezingen.

(e) = (c) — (d) Het aantal uitgebrachte stemmen bij verkiezingen met stemplicht.

(f) Het aantal blanco en ongeldige stemmen bij verkiezingen met stemplicht.

(g) = (e) — (f) Het aantal geldige stemmen bij verkiezingen met stemplicht.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

(h) Uitgebrachte stemmen bij het referendum (zonder stemplicht).
(i) Blanco en ongeldige stemmen bij het referendum.
(j) = (h) — (i) Geldige stemmen bij het referendum.
(k) Neen-stemmen en ja-stemmen bij het referendum.

In § 5 zal aan de hand van dit schema de uitslag van het referendum in Tessenderlo geanalyseerd worden. Vooreerst nog een korte evaluatie van de faktoren die het absenteïsme bij verkiezingen beïnvloeden.

4. Faktoren die invloed hebben op de graad van absenteïsme bij verkiezingen.

Milbrath vernoemt acht faktoren die tot absenteïsme zouden leiden in een parlementair regime (10).

De graad van absenteïsme is hoog wanneer :

a) de alternatieven m.b.t. de « issues » onduidelijk of onaantrekkelijk zijn,
b) er weinig verschil wordt waargenomen tussen de partijen,
c) de kiezer de verkiezing als onbelangrijk ervaart,
d) de kiezer meent dat zijn stem weinig invloed heeft omdat voor hem de overwinning van een bepaalde partij zeker is,
e) de propaganda en het persoonlijk kontakt van de kiezer met de militanten beperkt is,
f) er geen stemplicht is,
g) de kiesomschrijving socio-ekonomisch homogeen is,
h) de kiezer besluitloos is als gevolg van « cross pressures » uitgaande van meerdere groepen die hem in diverse richtingen duwen.

Met betrekking tot Tessenderlo kunnen we volgende opmerkingen maken :

ad *a*) Over de mate waarin de alternatieven (on)aantrekkelijk waren voor de bevolking van Tessenderlo kan geen uitspraak gedaan worden. Wel waren de alternatieven vrij duidelijk. Na een langdurige informatie- en verkiezingscampagne werden er aan de bevolking bij het referendum slechts 2 alternatieven voorgelegd : « ja » of « neen » aan de vestiging van de Philips Petroleum.

---

(10) MILBRATH L.W., *Political Participation*, Chicago, 1972.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

ad *b*) Aangezien het referendum slechts op één enkel tema betrekking had en er daarbij maar twee mogelijkheden waren kon het verschil tussen de partijen niet duidelijker zijn.

ad *c*) en *d*) Het is niet uit te maken in welke mate beide faktoren speelden in Tessenderlo op het ogenblik van de kiesverrichtingen.

ad *e*) Naar aanleiding van de diskussie rond de vestiging van Philips Petroleum werd BELT (Beter Leefmilieu Tessenderlo) opgericht. Belt fungeerde als « neen-partij » maar was in wezen geen « politieke partij ». De binding met bij de bevolking levende socio-kulturele organisaties was ook aanzienlijk (11). Het persoonlijk kontakt van de « partij » met het publiek kan dus zeer groot genoemd worden. Het kwam ook tot uiting in de propaganda waar niet alleen van pamfletten gebruik werd gemaakt maar ook van veel persoonlijke kontakten naast vergaderingen, debatten, perskonferenties, radiowagens en een betoging.

ad *f*) In Tessenderlo (zoals in Andenne) was er geen stemplicht.

ad *g*) Over de invloed van deze faktor in Tessenderlo kan geen oordeel geveld worden.

ad *h*) Of « cross pressures » aanleiding hebben gegeven tot besluiteloosheid bij de kiezer en verder tot het wegblijven bij de stemming kunnen we moeilijk beoordelen. Wel moeten « cross pressures » gespeeld hebben. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1976 behaalde de CVP in Tessenderlo 50,2 % van de geldig uitgebrachte stemmen en 12 van 21 zetels (zie tabel III). Momenteel wordt de meerderheid gevormd door 8 CVP gemandateerden en 3 BSP gemandateerden. De 8 CVP gemandateerden met de burgemeester vooraan waren voor de vestiging van Philips Petroleum. De oppositie samen met de BSP tegen (12). Bij heel wat kiezers, zo laat zich veronderstellen, zal de loyauteit tegenover de burgemeester in konflikt gekomen zijn met de sympatie voor Belt (13).

Ten aanzien van de acht faktoren, door Milbrath vermeld, kunnen we besluiten dat er

— drie (a, b en e) sterk bevorderend waren voor een hoge opkomst,
— over de invloed in Tessenderlo van drie andere (c, d en g) moeilijk een uitspraak kan gedaan worden,

---

(11) Een indikatie hiervoor is dat in het naburige Deurne, deelgemeente van Diest, de plaatselijke afdelingen van twee katolieke organisaties (KWB en Landelijke Gilde Boerenbond) op eigen houtje een volksraadpleging organiseerden in Deurne.

(12) Dit blijkt o.m. uit de geschreven propaganda « CVP informatie Tessenderlo », 2de jaargang, 1979, nr 1 (16 blz.) was volledig gewijd aan Philips Petroleum en het referendum van 25 maart.

(13) In Andenne lag de situatie anders : burgemeester en meerderheid waren tegen de vesting van een kerncentrale in Ohey-Andenne.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

— één faktor (h) is die vermoedelijk het absenteïsme in de hand werkte,
— één faktor (f) is die in sterke mate het absenteïsme in de hand werkte.

Bij deze acht faktoren zouden er nog drie andere kunnen gevoegd worden. In vergelijking met de officiële wettelijk verplichte verkiezingen in ons land, zijn deze specifiek voor het referendum te Tessenderlo. Twee daarvan werken het absenteïsme in de hand en één stimuleert een hoge opkomst.

i) De mogelijkheid om bij volmacht te stemmen was bij het referendum in Tessenderlo (in tegenstelling tot Andenne) afwezig. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in oktober 1976 zijn er in Tessenderlo 141 stemmen bij volmacht uitgebracht. (Zie tabel III). Dit is 1,6 % van de kiesgerechtigden en 1,7 % van de uitgebrachte stemmen.

TABEL III

Resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen in Tessenderlo (10 oktober 1976)

	Aantallen		*Zetel-verdeling*	*Percent op de uitgebrachte stemmen (a)*	*Percent op de kies-gerechtigden (a)*
	(a)	*(b)*			
CVP	4.046	4.046	12		
Volksbelangen (VU)	1.633	1.633	4		
BSP	1.387	1.389	3		
PVV	1.000	1.000	2		
Totaal	8.066	8.068			
Blanco + ongeldig	348	333		4,14	3,95
Uitgebrachte					
Stemmen waarvan bij volmacht (141)	8.414	8.401			
Afwezigen	401				4,55
Aantal kiesgerechtigden	8.815				

(a) Deze cijfers werden meegedeeld door een ambtenaar van het provinciebestuur van Limburg. De verdeling van de geldig uitgebrachte stemmen over de partijen werd bevestigd door een gemeenteambtenaar van Tessenderlo. Over het aantal uitgebrachte stemmen, blanco- en ongeldige stemmen en het aantal kiesgerechtigden kon deze laatste niets zeggen.

(b) Bron : Ministerie van Binnenlandse Zaken, Gemeenteraadsverkiezingen, 10 oktober 1976, Officieuse resultaten.

In de tekst worden de (a)-cijfers gebruikt. De afwijkingen met de (b)-cijfers zijn trouwens niet groot.

j) De stemming in Tessenderlo was geheim. Toch beweerden verschillende personen dat sommige voorstanders van de vestiging aan de bevolking suggereerden dat men zou weten wie was komen stemmen en wat men stemde. Tevens deed het gerucht de ronde dat de (naam- en

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

adresvermeldende) oproepingsbrieven waarop de referendumvraag was vermeld als stembrieven zouden dienen. Het is niet uit te maken in welke mate men inderdaad de geheimhouding in vraag heeft gesteld en daardoor druk uitgeoefend heeft en/of willen uitoefenen heeft op de kiezers. We kunnen alleen vaststellen dat er inderdaad dergelijke « geruchten » waren. Een indikatie daarvoor is dat de « neen-partij » in pamfletten e.a. propaganda zich verplicht voelde herhaaldelijk en uitvoerig de geheimhouding te beklemtonen.

Een dergelijke situatie kan ertoe aanleiding geven dat een aantal personen vanuit een vrees omwille van een (al of niet) vermeende druk, het zekere voor het onzekere kozen en dus van de stemming wegbleven.

k) Een bevorderende faktor voor de opkomst is zeker het lokale karakter van het referendum en daarmee samenhangend het lokale karakter van het tema : de vestiging van een chemisch bedrijf dicht bij het centrum en dicht bij twee andere chemische bedrijven, die in 't verleden ook reeds voor milieuhinder gezorgd hebben (14).

5. Interpretatie van de opkomst en het percentage neen-stemmen in Tessenderlo.

De bedoeling van deze paragraaf is aan de hand van het voorgaande de opkomst bij het referendum en het percentage neen-stemmen zo zuiver mogelijk te interpreteren (15).

a) Stel het aantal ingeschrevenen op de kiezerslijst (9.177 — zie tabel II) gelijk aan 100.

b) Het aantal sterfgevallen en het aantal verhuizingen naar een andere gemeente tussen de laatste herziening van de kiezerslijst en de stemming is des te groter naarmate de tijd tussen de opstelling van de kiezerslijst en de stemming groter is. De Winter stelt dat dit probleem zich nog nauwelijks voordoet bij de verkiezingen vanaf 1977 om reden van het gebruik van de nieuwe metode tot opstelling van de kiezerslijsten (16).

---

(14) Daags na het referendum viel er in Tessenderlo een « bruine vlekken regen », die schade veroorzaakte aan wasgoed, auto's, deuren, ramen, enz. Deze neerslag was het gevolg van een lozing (na een storing) in een van deze chemische bedrijven. Zie hiervoor o.a. *De standaard,* 27 maart 1979.

(15) Er wordt uitdrukkelijk rekening gehouden met de faktoren f, i, en k. De invloeden van de faktoren a, b, e, h en j zijn niet in cijfers te schatten. Gezien de invloeden van a en b tegengesteld zijn aan de invloeden van h en j zullen zij elkaar ten dele opheffen.

(16) DE WINTER L., Officiële en reële omvang van het absenteïsme bij de naoorlogse parlementsverkiezingen. In : *Res Publica,* 1978, nr 4, blz. 691.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Het aantal overleden kiezers in de tijdspanne tussen de opstelling van de kiezerslijst en de verkiezingen van 1977 bedroeg slechts 0,18 % (17).

Aangezien de kiezerslijst specifiek voor het referendum werd aangepast (18) kon aangenomen worden dat het aantal overlijdens zowel als het aantal emigraties zeer klein was.

c) Het reëel aantal kiesgerechtigden : 100 — 0,2 = 99,8.

d) Zelfs bij wettelijk verplichte verkiezingen zijn er een aantal afwezigen. Bij een referendum zonder stemplicht mag men verwachten dat er minimaal evenveel afwezigen zijn. De redenering in § 2 interpreteert het aantal niet-stemmers als ja- of verborgen ja-stemmers. Van de hier besproken kategorie kan men echter moeilijk zeggen dat ze zich stilzwijgend aansluit bij de ja-stemmers. Men zou kunnen zeggen dat ze niet opdagen, ongeacht het tema van de stemming.

Hoe groot is deze kategorie nu ?

Volgens De Winter ligt het reëel aantal afwezigen bij de parlementsverkiezingen in België rond de 5 %, nl. tussen 4,5 % en 5,4 % in de periode 1958-1977 (19).

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 10 oktober 1976 in Tessenderlo bedroeg het aantal afwezigen 4,55 % van het aantal ingeschreven kiezers (zie tabel III). Een gemeenteambtenaar bevestigde dat de herziening van de kiezerslijst dateerde van 1 mei 1976. Er lag dus een periode van 23 weken tussen deze herziening en de gemeenteraadsverkiezing. Een schatting van het aantal overleden kiesgerechtigden in die tijdspanne bedraagt 0,7 % (20).

Het aantal reëel afwezigen zou dan 3,8 % (= 4,5 % — 0,7 %) zijn. Gezien het lokale karakter van het referendum lijkt dit laatste cijfer de beste basis te zijn voor de schatting van het reëel aantal afwezigen bij een referendum in de veronderstelling van stemplicht. Aangezien het stemmen bij volmacht niet toegelaten was bij het referendum en bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1976 wel, moeten ook deze stemmen in rekening gebracht worden. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1976 bedroeg dit 1,6 % van het aantal ingeschreven kiezers (zie tabel III).

---

(17) DE WINTER L., *a.w.*, blz. 689 : tabel II, kolom 9 t.o.v. kolom 2.

(18) Dit werd ons bevestigd door een gemeenteambtenaar.

(19) DE WINTER L., *a.w.*, blz. 689, tabel II, kolom 12.

(20) Deze schatting is gebaseerd op de cijfers van DE WINTER L., *a.w.*, blz. 689, als volgt : $\frac{11.641}{6.316.662} \times \frac{23}{6} \times 100$. Dit veronderstelt een gelijke toerekeningsfaktor als in de periode van de parlementsverkiezingen in 1977 en een gelijke toerekeningsfaktor in Tessenderlo in vergelijking met geheel België. Meer gesofisticeerde schattingen zouden weinig afwijken van de aldus bekomen schatting.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

e) Het aantal aanwezigen in de veronderstelling van stemplicht : 99,8 — (3,8 + 1,6) = 94,4.

f) Bij wettelijk verplichte verkiezingen zijn er een aantal blanco en ongeldige stemmen. Men kan veronderstellen dat deze ten dele te wijten zijn aan de stemplicht, d.w.z. dat de kiezers die blanco of ongeldig stemmen bij afwezigheid van stemplicht helemaal niet zouden stemmen. Ten dele zijn de blanco en ongeldige stemmen aan andere faktoren te wijten.Anderzijds zou bij de afwezigheid van stemplicht ook een aantal geldig-stemmers wegblijven. Het lijkt daarom interessant het aantal blanco en ongeldige stemmen te beschouwen als een (ruwe) schatting van het aantal bijkomende verzakingen bij het vervallen van de stemplicht (21).

Hoe groot is het aantal blanco en ongeldige stemmen ?

Bij de parlementsverkiezingen van 17 december 1978 bedroeg dit voor kamer en senaat in kanton Beringen resp. 9,8 % en 13,9 % van de uitgebrachte stemmen (22).

Bij de gemeenteraadsverkiezingen in Tessenderlo van 10 oktober 1976 bedroeg het 4,1 % van de uitgebrachte stemmen of 3,95 % van de kiesgerechtigden (zie tabel III).

Gezien het lokale karakter van het referendum is dit laatste cijfer weer het meest bruikbaar. Wel slaat dit cijfer op 1976. Of dit sindsdien veranderd is, is niet uit te maken. Op nationaal vlak is het aantal blanco en ongeldige stemmers tussen de twee laatste verkiezingen wel toegenomen (23).

De marges van een schatting van het aantal blanco en ongeldige stemmen bij een referendum in de veronderstelling van stemplicht kunnen zeer ruim gesteld worden. Aan de voorzichtige kant gehouden kan het op 3,95 % (of afgerond 4 %) gesteld worden.

g) Geldig uitgebrachte stemmen in de veronderstelling van stemplicht : 94,4 — 4 = 90,4.

Het resultaat van het referendum van Tessenderlo kunnen we aflezen van figuur 1.

---

(21) Dit is een eerder subjektieve schatting. Ze ligt waarschijnlijk aan de lage kant.

(22) Bron : — Ministerie van Binnenlandse Zaken, Parlementsverkiezingen, Kamer, Resultaten van 17 december 1978 (officieuse resultaten).
— Ministerie van Binnenlandse Zaken, Parlementsverkiezingen, Senaat, Resultaten van 17 december (officieuse resultaten).

(23) Voor België lag het % blanco en ongeldige stemmen in de parlementsverkiezingen van 1978 1,2 % hoger dan bij de verkiezingen van 1977.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Het % neen-stemmen is nu op verschillende manieren te berekenen :

— minimaal, d.w.z. ten opzichte van alle stemgerechtigden : 63,9 % ;

— maximaal, d.w.z. ten opzichte van ja + neen stemmers : 93,4 % ;

— ten opzichte van de uitgebrachte stemmen : 91,9 %.

Verder kan het % neen-stemmen berekend worden t.a.v. de uitgebrachte stemmen vermeerderd met een kleiner of groter gedeelte van

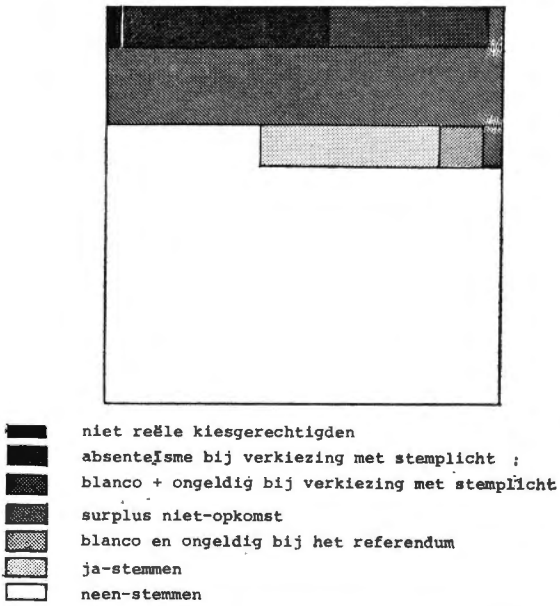

FIG. 1. — Resultaten van het referendum in Tessenderlo.

niet-opkomst. Uitgaande van de redenering die een niet neen-stem als een (verdekte) ja-stem opvat, mag men deze redenering toch niet op het geheel van het afwezige kiezerskorps toegepast worden.

Volgens de schattingen die hier gemaakt zijn kunnen we op minimaal 10 % van de kiesgerechtigden deze redenering niet toepassen. Wanneer er toch ingestemd wordt met deze redenering dan zouden er nog minimaal 63,9 % × (100 : 90,4) = 70,7 % neen-stemmers zijn. Bij andere schattingen zal dat % waarschijnlijk hoger liggen. Bovendien hoeft men hoegenaamd niet uit te gaan van deze redenering.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

6. Tessenderlo : de resultaten per wijk.

Tessenderlo kan verdeeld worden in vijf wijken : Centrum, Hulst, Engsbergen, Schoot en Berg. Rekening houdend met de voorgenomen geografische inplanting van Philips Petroleum dicht bij het centrum en met de overheersende windrichting liggen de wijken Hulst, Centrum en Berg het meest ongunstig bij een eventuele milieuvervuiling. Dit kan tot de veronderstelling leiden dat in deze wijken enerzijds de opkomst en anderzijds het percentage neen-stemmen hoger zal zijn.

TABEL IV

Resultaten van het referendum in Tessenderlo per wijk

	Centrum	*Hulst*	*Engsbergen*	*Schoot*	*Berg*
Neen	2.605	1.423	704	620	514
Ja	197	71	48	52	47
Neen + ja	2.802	1.494	752	672	561
Blanco	10	14	13	12	7
Ongeldig	15	11	5	7	9
Uitgebrachte stemmen	2.827	1.519	770	691	577
Totaal aantal kiesgerechtigden	4.262	2.009	1.116	1.036	754
Opkomst percent (a)	66,3	75,6	69,0	66,7	76,5
Percent neen-stemmen (b)	93,0	95,2	93,6	92,3	91,6
Percent neen-stemmen (c)	61,2	70,8	63,1	59,8	68,2

(a) Percent van de uitgebrachte stemmen t.a.v. het totaal aantal kiesgerechtigden.
(b) Percent neen-stemmen t.a.v. het aantal neen + ja stemmen.
(c) Percent neen-stemmen t.a.v. het totaal aantal kiesgerechtigden.

De resultaten per wijk worden gegeven in tabel IV. Daaruit blijkt dat de opkomst van de kiesgerechtigden het hoogst was in de wijken Hulst en Berg ; dat het percentage neen-stemmen t.a.v. de geldig uitgebrachte stemmen het hoogst was in Hulst en het laagst in Berg ; dat het percentage neen-stemmen t.a.v. alle stemgerechtigden het hoogst was in Hulst, gevolgd door Berg en het laagst in Schoot.

De algemene indruk is wel dat de onderlinge verschillen niet zo groot zijn, zodat de vraag wordt gesteld naar de signifikantie van deze verschillen. Die signifikantie kan beoordeeld worden via statistische technieken (24).

(24) Strikt genomen kunnen in deze situatie geen inductieve statistische technieken aangewend worden omdat het strikt genomen geen toevallige steekproefresultaten zijn. Dit neemt niet weg dat dezelfde stochastische technieken kunnen gebruikt worden om uit te maken of de verschillen tussen de wijken door toevalsfaktoren kunnen verklaard worden of steunen op systematische verschillen tussen de wijken.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Indien de resultaten per wijk opgevat worden als steekproefresultaten kan de volgende nulhypotese getoetst worden : er zijn geen verschillen tussen de resultaten per wijk, m.a.w. de resultaten per wijk zijn steekproefresultaten uit eenzelfde populatie.

Vanuit het resultaat uit elke wijk kan dan het interval geschat worden waarbinnen de hypotetische populatiewaarde zich bevindt. Wanneer deze intervallen elkaar overlappen is er geen reden om de nulhypotese te verwerpen, m.a.w. de resultaten per wijk zijn dan niet signifikant verschillend. Wanneer de intervallen niet overlappen kan de nulhypotese met een bepaalde waarschijnlijkheid verworpen worden, m.a.w. de resultaten per wijk verschillen signifikant van elkaar.

De intervallen worden met de volgende formule berekend :

$$p_i - k \sqrt{\frac{p_i (1 - p_i)}{n_i}} \leqslant p \leqslant p_i + k \sqrt{\frac{p_i (1 - p_i)}{n_i}}$$

waarbij : P : proportie in de hypotetische populatie

p_i : waargenomen proportie in wijk i

n_i : aantal betrokken elementen in wijk i

k : een faktor die 1,96 is voor een waarschijnlijkheid van 95 % en 2,575 voor een waarschijnlijkheid van 99 %.

De resultaten van deze berekening worden voorgesteld in figuur 2. Indien de lijnen van 2 wijken elkaar overlappen is er geen statistisch signifikant verschil in uitkomst. Overlappen zij elkaar niet, dan zijn de resultaten van de desbetreffende wijken signifikant verschillend. Uit deze resultaten blijkt dat met een waarschijnlijkheid van 95 % het opkomstpercentage in Hulst en Berg hoger ligt dan in de wijken Centrum, Engsbergen en Schoot. Bij het percentage neen-stemmen t.a.v. de geldig uitgebrachte stemmen is bij een waarschijnlijkheid van 95 % alleen het verschil tussen Hulst en het Centrum signifikant.

Bij 95 % waarschijnlijkheid ligt het percentage neen-stemmen t.a.v. het aantal kiesgerechtigden in Hulst signifikant hoger dan in Centrum, Schoot en Engsbergen en in Berg signifikant hoger dan in Centrum en Schoot.

De hoger genoemde veronderstelling, die inhoudt dat het opkomstpercentage en het percentage neen-stemmen in Centrum, Hulst en Berg hoger zou liggen dan in Engsbergen en Schoot, gaat grotendeels op voor Hulst en Berg maar niet voor het Centrum. De reden daarvoor is niet met zekerheid aan te geven. Misschien is die te zoeken bij een afwijkende socio-professionele samenstelling van de bevolking in het Centrum (o.m. meer zelfstandigen) in vergelijking met de andere wijken.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

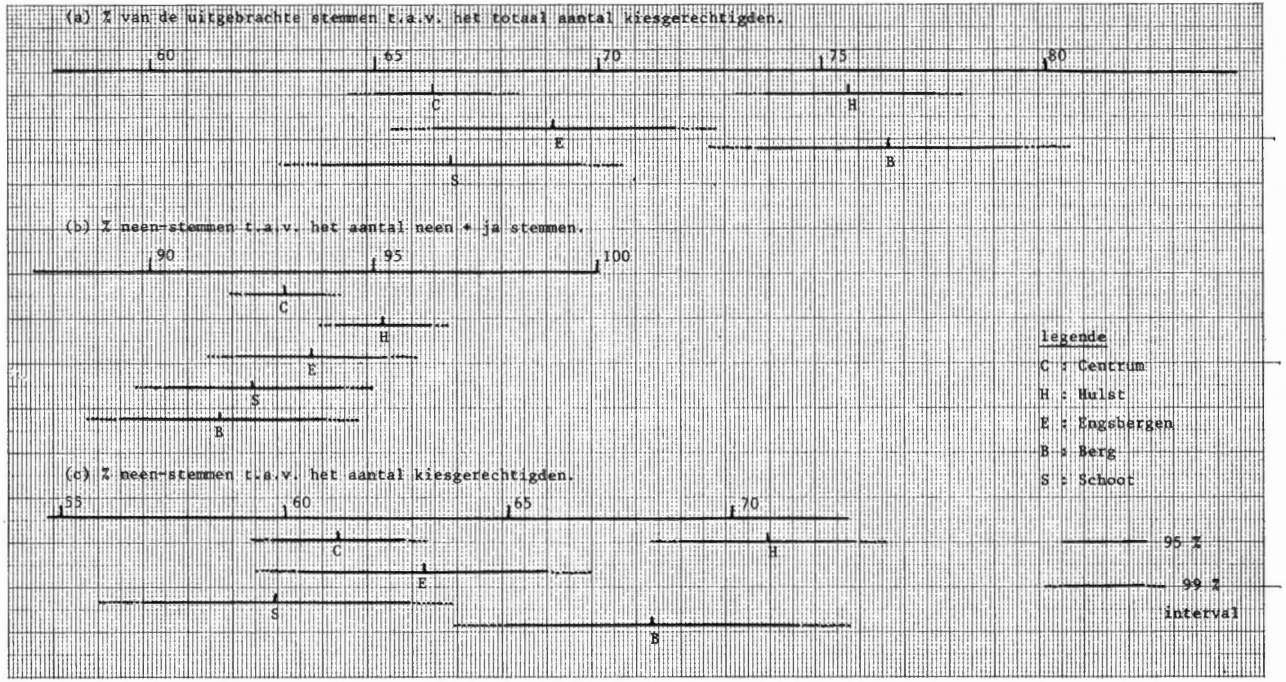

FIG. 2. — De 95 % en 99 % schattingsintervallen voor het opkomst percentage (a) en het percentage neen-stemmen (b) en (c) bij de wijkresultaten van het referendum in Tessenderlo.

This article from Res Publica is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Besluit.

De referendums in Andenne en Tessenderlo zijn unicums voor respektievelijk Wallonië en Vlaanderen. In welke mate zij als precedenten zullen fungeren zal de toekomst moeten uitmaken. De uitslagen lopen opvallend parallel.

De opkomst mag, gezien het ontbreken van de stemplicht, als bevredigend hoog aanzien worden.

De uitgebrachte stemmen waren hoofdzakelijk neen-stemmen.

In Andenne lag de opkomst iets hoger dan te Tessenderlo. In Tessenderlo waren er echter relatief meer neen-stemmen zodat het percentage neen-stemmen t.a.v. alle kiesgerechtigden opvallend gelijk was.

Summary : Referenda on the settlement of environmentally harmful industries in two Belgian municipalities. Statistical interpretation of the results.

A referendum was held on October 1st, 1978 at Andenne, a municipality in the French-speaking part of Belgium, on the settlement of a nuclear plant. A referendum on the settlement of an ecologically noxious industry was held at Tessenderlo, a municipality in the Dutch-speaking part of Belgium, on March 25th, 1979. These referenda are unique in their kind in Belgium. They show a very large similarity both in their set-up and their results. The turn-out can be considered satisfying high, especially since compulsory voting could not be imposed. The votes cast were mainly nays.

★